

I.

(a mindennapok reflexiói)

Mizser Attila

ELHAGYOTT EMLÉKEZET

Történelmi tapasztalat, trauma és nyelvhasználat Kornis Jenő
naplójában és levelezésében (1914–1918)

„Az élet nem illemtani iskola. Mindenki úgy beszél, ahogy tud.”
Jaroslav Hašek

A világháborús naplók jelentősége elsősorban nem irodalmi teljesítményükben rejlik. Leginkább dokumentum- és forrásjellegük miatt érdemelnek figyelmet: ezek a szövegek a háború alatti hétköznapok, a rutinszerű cselekvések, a speciális élethelyzetben kialakított életforma lenyomatai. Frontbeszámoló: olyan információkat halmoznak fel, tárnak elénk, amelyek alapján következtethetünk mindazokra a történelmi tényekre, folyamatokra, amelyeket a hivatalos iratok nem közölnek. Ebben az értelemben az önéletrajzi műfajok közül sok szempontból a napló a „legHITELESEBB, legAUTENTIKUSABB”. Ellentétben a túlélők visszaemlékezéseivel, memoárjaival ez a műfaj a szemtanú tapasztalatait, benyomásait rögzíti, legalábbis a célja az, hogy a szemtanú által hitelsesnek vélt nézőpontot, ismeretanyagot közvetítse. Hiszen a napló a benne megjelenített eseményekkel közel egy időben jön létre, ezáltal az emlékezet korlátozottsága, az önértelmezés és az imázsképzés gesztusai kevésbé hangsúlyosak, mint más autobiografikus szövegfajtákban. Annak ellenére, hogy „aligha akad olyan műfaj, amelyben ennyire konstitutív szerepet játszana a megírás folyamata. Az írás, a lejegyzés szertartássá válik, mely nemcsak az alkotás, a munkavégzés érzését kelti, hanem alkalom az elmélyülésre, az erőgyűjtésre, a megtisztulásra.”¹

Kétségtelen, hogy minden napló elsősorban az én története, a rá vonatkozó narratívák halmaza vagy konstrukciója: olyan közeg, amelyben az én és az identitás is konstruált és elbeszél.² Az az állítás sem vitatható, hogy minden válság, krízis (így: a háború is) törés, egyfajta kollektív trauma, amelynek bekövetkezése során a korábbi rend megszűnik, felszámolódik, nemcsak politikai, büntetőjogi értelemben, hanem mert a korábbi morális és társadalmi szabályok is megsemmisülnek. Válságok, krízisek esetén a törés, amely a külvilágban tapasztalható, nyilvánvalóan az ént is átírja, és ezzel együtt a

1 Z. VARGA Zoltán, „...nem is volt a te emléked soha, csak a nevedé egy ideig...” – *Füst Milán naplójáról* = Z. V. Z., *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, Bp., Balassi, 2014, 80.

2 Vö. Paul RICOEUR, *Az én és az elbeszél azonosság*, ford. JENEY Éva = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 373–412.

naplószövegbe is beíródik. Igaz ez *A barna táska*³ című dokumentumkötetre is, amely a Kornis Jenő nevű közkatona az első világháború alatt írt, évtizedekig lappangó naplójegyzeteit, levelezését és egyéb feljegyzéseit teszi közzé. A magánszövegeket tartalmazó korpusz nemcsak egy személyes élettörténet egy adott fejezetét mutatja be, hanem a történelmi tapasztalat és a történelmi trauma lenyomataként értelmeződik. A háború, illetve a háborús mikrotörténetek elbeszélése egyedi nyelvet feltételez, amely jellegzetes poétikai és narrációs megoldásokkal él, emellett elhallgatásokkal, hasadásokkal terhelt. A háborúhoz, majd a hadifogsághoz mint új szituációhoz való alkalmazkodás, valamint a háború traumájának feldolgozása egyaránt megfigyelhető a kötetben. A gyűjtemény tematikus, stiláris és szerkezeti megoldásainak vizsgálatával nemcsak egy naplótípust, hanem egy túlélési stratégiát is vázolhatunk. A dokumentumok szerint az elbeszélő átlagos közkatona, illetve hadifogoly, aki végrehajtja az utasításokat, teljesíti a napi feladatokat. Részt vesz minden olyan eseményben, amiben kell, de nem tesz semmi olyat, ami kirívó vagy szokatlan, hősies vagy épp elítélendő lenne. Olyan nézőpontot foglal el, amelyből sem a makrotörténelemre, sem a küzdelmek mikrotörténeteire nem nyílik rálátás. Kornis Jenő naplója és levelei a hétköznapi mikrotörténetek rutinját közvetítik, meglehetősen sterilitással, fásultsággal. A szövegek szerkezetében igen hangsúlyos szervező potenciállal bír a hallgatás, az elhallgatás, és ezen belül három típust különíthetünk el.

Az első a *cenzára*. A jegyzetekben több olyan utalás is olvasható, amely törölt vagy módosított, kihagyott szövegrészekről szól. Nem kizárt, hogy bizonyos eseményekről azért nincs szó, mert az anyag egy része meg sem született.

„Egész nap alig válthatok valakivel egy értelmes szót. Este, ha nem zavar-nak, tűrhetőbb a helyzetem. Össeülünk Hloska barátommal, és sakkozunk, vagy tarokkozni tanulok. A társalgásnak majdnem kizárólag egyedüli tárgya, hogy mikor mehetünk haza, ezt latolgatjuk és próbáljuk kikövetkeztetni azokból a kevés hírekből, sokszor hamis hírekből, amiket kapunk. Két ízben be lettünk ojtva kolera ellen.” (25.)

Az üres helyek másik típusát az öncenzúra jelenti, jelentheti, amely feltehetőleg szintén gyakori megoldás a háborús naplókban. Helyenként jól érzékelhető, hogy mi az, ami a hazaküldött levelekben nem szerepel, vagy másképp szerepel, mint ahogy a valóságban történhetett:

„Ezen sorokat mint orosz fogoly írom. Olyan sok nagy esemény történt leg-utóbbi feljegyzésem óta, hogy alig vagyok képes mindent leírni. Hogy is történt csak... 21-én még rendben vezettem fel az előrsöket, de az események már előrevetítik az árnyékukat.” (48.)

³ *A barna táska: Egy hadifogoly naplója és levelezése 1914–1918*, szerk. KORNIS Anna, TAKÁCS Ferenc, Bp., Noran Libro, 2015. (Az idézetek leelőhelyére a szövegben az oldalszám megadásával hivatkozom.)

Az elhallgatás harmadik típusát a szövegbe íródo *törések* adják. Azokra a helyekre gondolok, ahol az elbeszélő érinti a tragikus, borzalmas eseményeket, ezeket azonban nem beszéli el részletesen, nem is kommentálja. Úgy tűnik, mintha mindaz, ami történik, ha nem is normális, de akceptálható volna:

„Én a magam részéről csüggedten, teljes apathiával várom a következő évet, semmi jót nem remélve az új évtől, különösen annak első napjaitól. De nem akarom tovább folytatni, mert kimondhatatlan lelki fájdalom csak fokozódik. Bizonyos értelemben még jó, hogy most nem írhatok, mert csak szenvedésről és nélkülözésről írhatnék.” (33.)

Ezen a ponton a napló (vagy levél) traumaszöveggként is olvasható: a szenvtelen, távolságtartó hangnem az eseményeken való kívülhelyezkedést hajtja végre a nyelv szintjén, a szöveg terében. Az elbeszélő csak a történet objektívnek mondható elemeit adja át. Arról, ami személyesen érinti vagy érinthetné, hallgat. Mert a trauma az elszenvedője számára nem elbeszélhető, pszichológiai értelemben és a kulturális emlékezet szempontjából egyaránt a hallgatás jellemzi: „A sérülést okozó esemény megfoszt a felismerés képességétől. Az ember fejlődése a felismerés ingadozásokkal teli folyamata; hiányában mimetikus, identifikációs tartalékainkra szorulunk, egyszerűen azért, hogy valahol »ellegyünk«; a nyelv éppúgy azonnal organikus és mimetikus mint a test.”⁴ Ebből következik, hogy a trauma egyfajta zárványként jelentkezik a tudat számára. Előhívása, feldolgozása, a nyelvi közvetítésre való képesség nem áll rendelkezésre akkor, amikor a trauma történik. Nemcsak azért, mert a traumatizált személy nem feltétlenül értelmezi traumaként a történéseket. (Ellentétben a külső szemlélővel, aki más pozícióból képes ítéletet alkotni.) A trauma felszabdálja, felosztja az időt, megváltoztatja az én képességét a világhoz való viszonyulásra. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a trauma után, annak következtében megváltoznak az értékviszonyok és a norma fogalma: megváltoznak azok a keretek, amelyek segítségével az önértelmezés megtörténhet.

„[A] trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni. A szorongásnak mint figyelmeztető jelnek ezért nemigen vehetjük hasznát. Egy beteg rokon elhalálása vagy egy sérült végtag amputálása előre látható, de ha az esemény traumatikusnak bizonyul, hasztalan az előrelátás. A trauma nem idejében hasít belénk.”⁵

4 Juliet MITCHELL, *Trauma, felismerés és a nyelv helye*, ford. PÁNDY Gabi, HÁRS György Péter, Thalassa, 1999, 2–3, 61–81, <http://www.mtapi.hu/thalassa/9923/tanulmny/mitchell.htm> [2017. 03. 30.].

5 MITCHELL, *i. m.*

Kornis Jenő magánszövegeiben (különösen a levelekben) rendkívül sok az utalás a hétköznapok nehézségeire: szó van arról, hogy pénzt vár a rokonoktól, hogy egyre nehezebb a személyes, mindennapi szükségleteit pótolni, lásd például a következő bejegyzést: „[...] megismétlem azon kérésemet, melyeket már több levélben kértem, ugyanis küldjél K 50-et postafordultával, valamint fizess elő részemre a Pesti Hírlapot.” (108.) Különös, hogy a hadifogság nehézségei közt az anyagi kérdések kiemelten foglalkoztatják, az életszínvonal aggasztja, hiszen ennél jóval nagyobb problémákkal kellett feltehetőleg napról napra szembenéznie. Úgy gondolom, ez is a trauma feldolgozásának egy módja: a traumatikus esemény következtében megszűnik a biztonságérzet, elvész a sors alakításába vetett bizalom, egyfajta halálfélelemmel jár együtt.⁶ Ha elfogadjuk, hogy a trauma megtöri az élet normális menetét, akkor a normalitás jelölőihez (azaz a napi költőpénzhez, a korábbi életforma kellékeihez) való ragaszkodás is túlélési stratégia, a traumatikus élethelyzet elodázásának, eltávolításának a gesztusa. Ennek során azt az illúziót kelti önmaga és mások számára, hogy a rend, amelybe korábban belehelyezkedett, még mindig fennáll – azaz voltaképp nincs trauma. A narratív én rutintevékenységei egy háborún, hadifogságon kívüli narratívába illeszkednek, létrehoznak egy világot, amely nem vesz tudomást mindarról, ami körülötte történik. Ezt a szándékot erősíti tovább, egyfajta végső komplementerként Kornis Jenő még fogságban, hivatásos fotográfusnál, két nappal a sikeres szökésük előtt készített fotója. A gesztus szokatlan: nem világos, hogy aki készül a szökésre, miért örökölteti meg magát katona-egyenruhában. A megoldás a fénykép komplex természetében rejlik, hiszen, ahogy Barthes megfogalmazza, „a fényképezőgép lencséje előtt egyszerre vagyok az, akinek hiszem magam; akinek láttatni szeretném magam; az, akinek a fényképész hisz; és az, akit a fényképész művészetének bemutatására használ fel”.⁷ A beállított fénykép éppúgy ideális és egyoldalú képet örökít meg modelljéről, annak szerepéről, fogságbeli identitásáról, ahogy az elhallgatásokkal teli napló is valamelyest manipulálja a naplóíróról kialakítható kép jellegét.

Az átélt trauma feloldásának módja a beszéd: ha sikerült történetté alakítani, átadni és reflektálni rá, akkor megvan a továbblépés esélye. Valójában minden háborús napló tekinthető egy-egy ilyen feloldási kísérletnek, a traumafeldolgozás sajátos módjának. A vizsgált kötet esetében az írás (a naplóbejegyzések, a levélírás és a válaszra való várakozás) strukturálja az időt, rendszert és folyamatosságot teremt, és szervezi az identitást. A kéziratot összeállító családtagok egy beszélgetésben elmondták,⁸ hogy az eredeti korpusz írásjelek és mondattagolás nélkül, egyfajta egybefüggő, automatikus szö-

6 Vö. MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant*, Bp., Anonymus, 2008, 6.

7 Roland BARTHES, *Világoskamra*, ford. FERCH Magda, Bp., Európa, 1983, 19.

8 *A barna táská* című kötet bemutatója, 2015. május 26., Nyitott Műhely. Résztvevők: KARSAI László, KORNIS Anna, KÓRÓSSI P. József, TAKÁCS Ferenc. <https://www.youtube.com/watch?v=Dm1lfyRQpbI>, [közvetítés: 2015. 06. 09. a letöltés ideje: 2016. 09. 01.].

vegfolyamként állt rendelkezésre, amit a szerkesztés során tagoltak és láttak el tipográfiai jelekkel. A *barna táska* szövegeinek nyelve szintén a traumaszövegként való olvasás lehetőségét erősíti. Kornis Jenő szövegei, főleg levelei rendkívül retorikusak, erősen stilizáltak, szóképekben bővelkednek, kissé terjedősek és szentimentálisak. A szövegek nagyrészt otthon hagyott menyasszonyához szólnak, rendhagyó szerelmi vallomásként is olvashatók: „Édes Mizikém, Kicsikém, Pocokom, Cimpikém stb. stb. Először, ha tovább is úgy fogsz viselkedni te, Csúnyaság, úgy egész határozottan be fogom szüntetni a levélírást.” (95.) Ezek a levelek, naplórészletek, képeslapok azonban – ahogy a háborús, illetve hadifogságból származó iratok jelentős része – nem feltétlenül jutnak el a címzetthez. A vallomás nyelvisége nem áll távol a meggyőzés retorikájától. A távol lévő kedvesnek írt szerelmes levél szinte mindig a másik megerősítését, érzelmeinek „szinten tartását” szolgálja. Itt azonban nem erről van szó. A szöveg termelődése, burjánzása, a vallomás számtalan ismétlése nem a másik attitűdjét alakítja, nyugtatja, hanem az én önazonosságának megerősítésében van szerepe, a másik által. A szöveg az én és a másik viszonyát újra meg újra láttatja, leírja, újraírja. Az ént voltaképp a másikhoz való viszonyában rögzíti.

Menyhért Anna fogalmazza meg, hogy a traumaszövegek alapvető tulajdonsága a dialogikusság, hiszen „ahogy a trauma történetté formálása során szükség van a hallgatóra, úgy a traumaszövegeknek is fokozott szüksége van az olvasóra”.⁹ Talán ezért is fontos, hogy minél több elhagyott bőrönd kerüljön elő, és azok tartalma beszéljen, beszélni tudjon tulajdonosa helyett.

---

9 MENYHÉRT, *i. m.*, 7.

